

Avrupa'nın Önyargılarının ve Çelişkilerinin Bir Sonucu Olarak İslamofobi

Hakan SAMUR*

Özet

İslam'a ve Müslümanlara yönelik negatif tutum ve davranışları ifade eden İslamofobi, son çeyrek asırda Avrupa ülkelerinde varlığını giderek artıran çok önemli bir sorundur. Bu sorunun ana sebebi olarak, başta kendisini İslam'la irtibatlandıran bazı kişi ve örgütlerin dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleştirdikleri terör saldırıları olmak üzere, genellikle Müslümanların tutum ve aktiviteleri gösterilmektedir. Şüphesiz, İslam'a ve Müslümanlara yönelik birtakım negatif yaklaşımların oluşmasında bizzat dünya üzerindeki Müslümanlardan kaynaklanan bazı faktörler rol oynayabilir. Ancak, bu çalışmada ortaya konmaya gayret edileceği gibi, Avrupa'da yükselen İslamofobinin öncelikli sebepleri Müslümanların tutumlarından ziyade 1990'lar sonrasının konjonktüründe Avrupa devlet ve toplumlarının kendi değerleriyle çelişen yaklaşımlarında ve Müslümanlara yönelik önyargılarında aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Müslüman, Avrupa, Terör, Önyargı

Islamophobia as a Result of the Prejudices and Discrepancies of Europe

Abstract

Islamophobia, which implies negative positions and behaviours towards Islam and Muslims has an important problem that has made its presence increasingly felt in the European countries in the last quarter of century. As the main cause of this problem, usually the negative attitudes and activities of Muslims are shown including first of all the terrorist attacks of some persons and organisations that associate themselves with Islam. Obviously, some factors arising from Muslims around the world may play a role in the emergence of some negative understandings against Muslims. However, as will be attempted to show in this study, the primary causes of the rising Islamophobia in Europe should be sought in the contradicting approaches of the European states and societies with their own values and in their prejudices against Muslims.

Keywords: Islamophobia, Muslim, Europe, Terror, Prejudice

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,hsamur@hotmail.com

GİRİŞ

2015 yılının Kasım ayı Paris'te aynı gün gerçekleştirilen ve onlarca kişinin ölümüne ya da yaralanmasına sebep olan terör saldırılarına ve kendisini İslami bir yapı olarak adlandıran IŞİD'in üstlendiği bu saldırıların ardından da Avrupa'da yaşayan Müslümanlara ilişkin yoğun tartışmaların ve olumsuz yaklaşımların şiddetlenmesine tanıklık etmiştir. Söz konusu olumsuz yaklaşımlar özellikle 1990'lardan itibaren artarak devam eden ve İslamofobi kavramında en keskin ve kapsayıcı şekliyle ifadesini bulan ciddi bir sorunun yansıması niteliğindedir. Oysaki bundan sadece birkaç on yıl önce İslam ülkelerinden yüz binlerce insanın Avrupa topraklarına gelmeleri ve yerleşmeleri bir sorun teşkil etmek şöyle dursun, ev sahibi devletler tarafından arzu edilen ve desteklenen bir durumdu.

O günlerden bugünlere ne, nasıl değişti de Avrupa Birliği (AB) gibi bir üst yapıyla hukukun üstünlüğüne, demokrasiye ve özgürlükçülüğe dayalı anlayışların daha da cesur bir şekilde ve geniş alanlara yaygınlaştırarak sürdürme iddiasındaki Avrupa ülkelerinde Müslümanlar kendilerinden korkulacak ve geniş halk kesimleri tarafından istenmeyecek kimseler konumuna geldiler? Şüphesiz bu değişimde dünya üzerinde ya da özelde Avrupa'da yaşayan Müslümanlardan kaynaklanan önemli sebepler bulunmaktadır. Oysaki İslamofobinin son çeyrek asırlık dönemde Avrupa ülkeleri açısından ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmasında bizzat Avrupa devlet ve toplumlarının çelişkilerinin, yanlışlarının ve geçmişten beri kaybolmayan önyargıların katkısı çok fazla hatta daha da önceliklidir.

Bu makalede işin, genellikle arka plana itilmeye çalışılan bu yönüne bakılacak ve İslamofobinin çıkış ve yayılma sebepleri, Avrupa ülkelerinin sorumlulukları üzerinden ele alınacaktır. İslamofobinin öncelikli etkenlerinin Müslümanlardan değil de Avrupa devletlerinin bizzat kendi tutumlarından kaynaklandığı yönündeki yaklaşımımızın analizi üçüncü bölümde yapılacaktır. Ancak ondan önce ilk bölümde Batı Avrupa'daki Müslümanların demografik ve sosyo-ekonomik durumlarından; ikinci bölümde de İslamofobi kavramından ve Avrupa'da İslamofobinin somut görünümünden bahsedilecektir.

Bu arada çalışma ile ilgili açıklanması gereken bir nokta da Avrupa kavramı ile üzerinde yoğunlaşılacak coğrafyanın kabaca Batı Avrupa devletleri olduğudur. Burada Batı Avrupa ile kast edilen coğrafya 2004 öncesindeki AB alanının Yunanistan haricindeki devletleri ile AB'ye üye olmayan İsviçre, Norveç gibi devletleri içermektedir. Bütün bu devletlerdeki Müslüman nüfus büyük oranda İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki göçlerle şekillenmiştir ve bugünün İslamofobi tartışmalarının odağını teşkil etmektedir.

1990'lara kadar Komünist sistem içerisinde bambaşka bir siyasi ve ekonomik yapıya sahip olan devletler, batıdaki diğer devletler gibi Savaş sonrası dönemde Müslüman işgücü göçüne ev sahipliği yapmadıkları için; Yunanistan da, özellikle kuzey kesiminde çok eskiden beri yerleşik olarak yaşayan Müslüman Türk azınlığın durumu yine bu çalışmada üzerine yoğunlaşılacak kitleden farklı nitelikler ta-

şıldığı için kapsam dışında tutulmuştur. Yani Öktem'in vasıflandırmalarıyla¹ azınlık İslam'ının var olageldiği Güneydoğu Avrupa veya çoğunluk İslam'ının hâkim olduğu Bosna-Hersek, Kosova, Arnavutluk ve Türkiye gibi ülkeler değil de; göçmen İslam'ının baskın görüntüyü oluşturduğu Batı Avrupa ülkeleri makalenin kapsama alanını oluşturmaktadır. Dolayısı ile, makale boyunca kullanılacak Avrupa kavramı belirtilen Batı Avrupa alanını ifade edecektir. Yine belirtmek gerekir ki yer yer ülkelerden örneklendirmeler yapılacak olsa bile bu çalışmada her ülkenin kendine özgü koşullarından ve tutumlarından ziyade, bahse konu olan Avrupa alanındaki genel durumun analizi yapılacaktır.

BATI AVRUPA'DAKİ MÜSLÜMAN VARLIĞI

İspanya ve Sicilya gibi topraklarda çok önceleri ve fakat birkaç yüzyıla yayılan Müslüman varlığının en son 15. Yüzyılın sonlarından itibaren görünürliğini yitirmesinin ardından uzunca bir süre Müslümanlar, Avrupa sahnesinde yerleşik unsurlar olarak çok az yer almışlar ve Hıristiyan Avrupa açısından daha çok dışarıdaki en önemli düşman mesabesinde kalmışlardır.

Tarihsel anlamda Avrupa'nın ötekisi konumuna tartışmasız yerleşen Müslümanlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayarak gittikçe artan oranda yeniden Avrupa alanında nüfus ve yaşam tarzları ile varlıklarını görünür kılmaya başlamışlardır. Yeniden ortaya çıkan söz konusu görünürlük öyle bir hal almıştır ki özellikle son çeyrek asırlık dönemde bu iki unsuru ayrı düşünmek şöyle dursun; Avrupa İslam'ı veya Müslüman Avrupa² şeklinde özetlenebilecek vasıflandırmalarla bir arada ele almayı kaçınılmaz kılmıştır.

Bugün Avrupa'da 15 milyona yakın Müslüman yaşamaktadır. Tablo 1'den izlenebileceği gibi Müslümanların genel ülke nüfusları içerisindeki sayısal oranları görece düşük olsa bile iki hususu gözden kaçırmamak gerekir. Birincisi, yoğunlaşmalardan dolayı Müslümanların bazı bölgelerdeki ve şehirlerdeki görünürlükleri çok daha belirgin niteliktedir. İkincisi ve en önemlisi de yine Tablo 1'den izlenebileceği gibi Müslümanların, Avrupa ülke nüfusları içerisindeki oranlarının ciddi bir artış ivmesine sahip olmasıdır.

1 Kerem Öktem, 'Counting Muslims: Censuses, Categories, Policies and the Construction of Islam in Europe', *Yearbook of Muslims in Europe*, Cilt 6, 2014, s. 3.

2 Ya da daha geniş açıdan Batı İslamı veya Batıdaki İslam gibi adlandırmalar.

Tablo 1: Avrupa Ülkelerindeki Müslüman Nüfus Oranı, 2010 ve 2050

Ülke	Yıl	Toplam Nüfus (bin)	Müslüman Nüfus Oranı (%)
Avusturya	2010	8.390	5.4
	2050	8.460	8.9
Belçika	2010	10.710	5.9
	2050	11.120	11.8
Danimarka	2010	5.550	4.1
	2050	5.820	8.5
Fransa	2010	62.790	7.5
	2050	69.300	10.9
İrlanda	2010	4.470	1.1
	2050	6.640	3.0
İtalya	2010	60.550	3.7
	2050	56.080	9.5
Lüksemburg	2010	510	2.3
	2050	520	2.3
Norveç	2010	4.880	3.7
	2050	5.850	8.9
Portekiz	2010	10.680	0.3
	2050	8.690	1.3
İsveç	2010	9.380	4.6
	2050	10.960	12.4
İsviçre	2010	7.660	4.9
	2050	7.860	7.6
Birleşik Krallık	2010	62.040	4.8
	2050	68.610	11.3
Finlandiya	2010	5.360	7.5
	2050	5.570	10.9
Hollanda	2010	16.610	6.0
	2050	17.050	9.4
Almanya	2010	82.300	5.8
	2050	70.220	10
İspanya	2010	46.080	2.1
	2050	52.310	7.5

Kaynak: Pew Research Center, Report: The Future of World Religions-Population Growth Projections 2010-2050, 2 Nisan 2015, s. 237.

Müslümanlardan bağımsız bir Avrupa'nın artık düşünülemediği gerçeği sadece sayısal bir artışa bakmanın ötesine geçen daha kapsayıcı bir durumu işaret etmektedir. Artan nüfusun ve heterojen bir yapının doğal sonucu olarak, Müslümanların sivil toplum örgütlenmeleri ve aktiviteleri yoluyla da bugünün Avrupa'sında "biz de varız" diyebilecek bir görünürlüğe ulaştıkları söylenebilir. Bütün ülkelerde; üye sayıları bazen on binlerle ifade edilen, genellikle ülke orijinine göre yapılandırılan ve yöresel derneklerden ulusal düzeydeki şemsiye kuruluşlara kadar her düzeyde konumlanan Müslümanlara ait çok sayıda sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır.⁵ Özetle denebilir ki Müslümanlar Avrupa toplumsal mozaığının göz ardı edilemez bir parçası haline almışlardır. Ancak son çeyrek asırlık zaman diliminde Avrupalı algısı bakımından bu parça, İslamofobi genel kavramı ile ifade edilen çok ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmıştır.

İSLAMOFOBİNİN TANIMI VE GÖRÜNÜRLÜĞÜ

İslamofobinin Tanımı

Batı toplumlarında İslam'a ve onun takipçilerine yönelik oluşan-oluşturulan bütün olumsuz duyguların ve betimlemelerin hepsini bir şemsiye altında toplayan ve son dönemlerde kendine has oldukça yaygın bir kullanım ve tartışma alanına sahip olan İslamofobi kavramının bilinen en erken kullanımı Fransızca orijiniyle (Islamophobie) 1920'lere doğru gerçekleşmiştir. Ancak hem o ilk sürümünde hem de uzun bir aradan sonra 1970'lerdeki yeniden tedavülünde bugünkünden çok farklı bir anlamda, İslam içindeki tartışmaları özellikle de modern dönem Müslümanlarının gelenekçi yaklaşımlara yönelik eleştirilerini ifade edecek bir anlamda kullanılmıştır.⁶

Kavramın bugünkü anlamıyla yani genel olarak İslam'dan ve Müslümanlardan korkma ve nefret duyma anlamıyla ortaya çıkması ise 1990'ların başında gerçekleşmiş ancak kullanımının çok büyük yaygınlık kazanması kendilerini İslam'la ilişkilendiren bir takım kişi ya da örgütlerin yaptıkları başta 11 Eylül olmak üzere 2000'li yıllardaki bir dizi terör eylemi neticesinde gerçekleşmiştir.⁷ Hatta konu ile ilgili önemli çalışmalara imza atan Allen, Avrupa'da İslamofobinin ciddi anlamda Runnymede Raporu'nun yayınlandığı 1997 yılından itibaren gündeme oturduğunu ve başlangıçta söz konusu gündem ağırlıklı olarak Birleşik Krallık için söz konusu iken 2002'den itibaren hem siyaset arenasında hem de geniş halk kesimleri arasında hızla

3 Her bir Avrupa ülkesindeki İslami sivil toplum kuruluşlarının ve ayrıca cami ve diğer ibadethanelerin ayrıntılı analizleri için: Jorgen S. Nielsen et al. (der.), *Yearbook of Muslims in Europe Volume 5*, (Leiden: Brill, 2013).

4 Chris Allen, 'Islamophobia and Its Consequences', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur ve Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 148.

5 11 Eylül 2001'deki olaydan sonra Avrupa ülkelerinde baş gösteren ve sözde İslami örgütlerin gerçekleştirdikleri terör eylemlerinin belli başlıları şunlardır: 11 Mart 2004, Madrid'te tren bombalamaları; 2 Kasım 2004, Hollanda'da yönetmen Theo Van Gogh'un öldürülmesi; 7 Temmuz 2005, Londra bombalamaları; 10 Aralık 2010, Stockholm bombalamaları; 20 Mart 2012, Fransa'da Toulouse ve Montauban saldırıları; 7-9 Ocak 2015 ve 13 Kasım 2015, Paris saldırıları.

yayılarak sonraki beş yılda Avrupa'nın toplumsal bir gerçekliği haline geldiğini ileri sürmektedir.⁸ İslamofobinin, yoğun tartışmaların ve akademik çalışmaların odağındaki bir kavram olarak gündeme yerleşmesinde ırkçılıkla mücadele konusunda Birleşik Krallığın tanınmış araştırma kuruluşlarından Runnymede Trust tarafından hazırlanan Raporun bir dönüm noktası olarak kabul edilmesi literatürde genellikle kabul edilen bir durumdur.

Öte yandan gittikçe artan etkisine ve yaygınlaşan kullanımına rağmen İslamofobinin genel kabul görmüş bir tanımlaması yoktur. Böyle bir eksiklik kimi zaman yanlış veya eksik mukayeselere de götürebilmektedir. Örneğin hukuki ya da bilimsel bir ortak tanımının olmamasından hareketle Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC) İslamofobiyi daha geniş ırka dayalı ayrımcılık konusu içerisinde değerlendirmektedir.⁹ Roger Eatwell yerinde bir tespitle; çağdaş propaganda döneminde hiyerarşiye dayalı bir ırkçılığın ("Siyahlar aptaldır") yerini "uzlaştırılmaz kültürel farklılıklar" kavramının aldığını ileri sürmektedir.¹⁰ Avrupa'daki Müslümanlara yönelik tutumları böyle kılık değiştirmiş modern bir ırkçılığın yansıması şeklinde okumak yanlış olmasa bile eksiktir. Başka hiçbir din ve o dinin üyelerinin maruz kalmadığı şekilde topyekûn bir karşı oluşu ifade etmesi ve uluslararası düzeyde siyasallaştırılması bakımından İslamofobiyi; ırkçılık, yabancı düşmanlığı ya da başka her türlü ayrımcılıktan farklı ve kendine özgü bir mesele şeklinde telakki etmek daha doğru olacaktır.¹¹

Aynı şekilde, İslamofobinin net bir tanımının yapılamamasından dolayı, "İslam ya da Müslüman korkusu", "Müslüman dininin reddi" gibi dar ve jenerik tanımlamaların sıklıkla kullanıldığını iddia edenler vardır.¹² Ancak, Avrupa ve diğer Batı toplumlarındaki pratik yansımalarına baktığımızda bugün gelinen noktada söz konusu kısa tanımlamaların aslında gerçek durumu özetlediğini yok sayamayacak kadar örnekle karşılaşmak mümkündür. Zaten az önce değindiğimiz Runnymede Raporu bile kavramı; "İslam'a olan korku ve nefreti, ve bu nedenle de, Müslümanların tamamından veya büyük çoğunluğundan korkmayı ya da onlardan hoşlanmamayı ifade etmenin pratik bir yolu" şeklinde tanımlamakta,¹³ başka bir bölümünde de kavramla, İslam'a yönelik mesnetsiz düşmanlığın kastedildiğini¹⁴ belirtmektedir.

8 Chris Allen, 'Islamophobia and Its Consequences'.

9 European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), Muslims in the European Union-Discrimination and Islamophobia, Vienna, 2006, s. 62.

10 Oussama Cherri, 'The Growing Islamization of Europe', içinde John L. Esposito ve François Burgat (der.), Modernizing Islam - Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe, (London: C. Hurst&Co., 2003), s. 208.

11 Pandeli M. Glavanis (der.), Report: 'Muslim Voices' in the European Union: The Stranger Within - Community, Identity and Employment, 1999, s. 72.

12 Marc Helbling, 'Islamophobia in the West: An Introduction', içinde Marc Helbling (der.), Islamophobia in the West- Measuring and Explaining Individual Attitudes, (London: Routledge, 2012), s. 5.

13 Commission on British Muslims and Islamophobia, Islamophobia: A Challenge for Us All: Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia, (Londra: Runnymede Trust, 1997), s. 1.

14 Commission on British Muslims and Islamophobia, Islamophobia: A Challenge for Us All, s. 4.

İslamofobiyi kısaca İslam'dan (ya da Müslümanlardan) korkma şeklinde tanımlamak ve bu şekilde her hangi bir zamanda ve yerde tezahür eden bir olaya uyarlamak mümkün olsa da kavramın ve işlevinin daha iyi anlaşılması açısından unutulmaması gereken önemli bir nokta vardır: İslamofobi en güçlü ifadesini, çağdaş Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan İslam karşıtlığı duygusunu tanımlamak için kullanıldığında bulur.¹⁵ Yani görelî yeni bir kavramdır, çoğunlukla Avrupa ile Kuzey Amerika'ya aittir ve oralarındaki yakın dönem siyasal ve toplumsal gelişmelerden bağımsız düşünülemez.

İslamofobinin Varlığı

İlk bölümde bahsedildiği gibi Avrupa'daki Müslümanlar birçok bakımdan birbirlerinden ayrı ve dağınık çok geniş bir kitleyi içermektedir. Avrupalı algısında ise, bunun aksine, son 25 yılda oluşturulan Müslüman imajı homojen ve değiştirilmesi çok zor bir formata dönüştürülmüştür. Müslüman dendiğinde akla gelen ilk ve belki de birçokları bakımından tek imaj bir terörist bedeninde varlık bulur. Buna cahil, gerici, demokrasi karşıtı, kadın düşmanı gibi başka bazı sıfat ve tanımlamaları da eklemek mümkündür. Sonuçta bütün Müslümanları bir potada eriten ve neresinden bakarsanız olumsuz çağrışım yapacak bir imajla özdeşleştiren toptancı bir zihniyet belirginleşmiş; İslamofobi de, akademik tanımlama girişimleri nasıl olursa olsun, özünde söz konusu toptancı zihniyeti temsil eden bir kavram konumuna yerleşmiştir. Bunun böyle olduğunu itiraf etmek belki pek çok Avrupalı açısından kabul edilebilecek bir durum değildir. Ancak Gottschalk ve Greenberg'in öne sürdüğü bir testi her Avrupalı deneyecek olsa ve Müslüman dendiğinde aklına ilk gelen çağrışımları hemen bir kağıda yazacak olsa durum belki kendiliğinden ortaya çıkacaktır.¹⁶ Özellikle 2000'ler sonrasında yapılan birçok araştırma göstermiştir ki Avrupalılar, Müslümanları terörizmle, şiddetle, barbarlıkla ve daha birçok olumsuz sıfatlarla tanımlamaktadırlar.¹⁷

Müslümanlar hakkında yerleşen olumsuz algı ve önyargılar kaçınılmaz olarak toplumsal hayatın hemen her alanında kendisini bu defa davranışlarla belli etmektedir. Genellikle göçmenler konusundaki istatistikler geldikleri ülkeler baz alınarak oluşturulduğu için, birçok Avrupa ülkesinde din, etnisite gibi unsurlar üzerinden kayıtlama yapılmadığı için veya Avrupa'da doğumla vatandaşlık alanlar çoğu kez analizlere katılmadığı için, sadece Müslümanlara ait net verilere ulaşmak her zaman kolay olmamaktadır. Buna rağmen, yapılan araştırmalar birçok Avrupa ülkesinde Müslümanların sosyo-ekonomik durumlarının ulusal ortalamanın çok altında

15 Andrew Shryock, 'Introduction: Islam as An Object of Fear and Affection', içinde Andrew Shryock (der.), *Islamophobia/Islamophilia – Beyond the Politics of Enemy and Friend*, (Bloomington: Indiana University Press, 2010), s. 2.

16 Christopher D. Stonebanks, 'The Inescapable Presence of "Non-existent Islamophobia"', içinde Joe L. Kincheloe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), *Teaching Against Islamophobia*, (New York: Peter Lang, 2010), s. 41.

17 Danimarka, Almanya, İspanya, İtalya, Hollanda, Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Birleşik Krallık'ta gerçekleştirilen çeşitli ulusal ölçekli araştırmaların bu yöndeki bulguları için: EUMC, *Muslims in the European Union*, s. 39.

kaldığını göstermektedir. İstihdam, gelir düzeyi, eğitim gibi kriterlere dayalı olarak yapılan araştırmalara bakıldığında bu genel resim 1990'larda böyleydi,¹⁸ 2000'lerde değişmedi¹⁹ ve herhangi bir iyileşme emaresi göstermeden günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.²⁰

Ancak Avrupa'da İslamofobinin varlığına işaret eden asıl husus Müslümanların sosyo-ekonomik koşullarının ulusal ortalamanın altında kalmasından ziyade; diğer göçmen gruplarla kıyaslandığında gözle görülür bir şekilde yine geri durumda kalmasıdır. İş bulma ya da çalışma koşullarından kiralık ev bulmaya, kolluk kuvvetlerinin güvenlik tedbirlerine konu olmaktan sosyal hizmetlere ulaşmaya kadar bir sürü alanda Müslümanların, Müslüman olmayan göçmenlere nazaran çok daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığını gösteren ve çarpıcı örnekleri içeren çalışmalar vardır.²¹ Tausch ve diğerlerinin ortaya koyduğu eserde bu bağlamda sunulan birçok önemli kanıt vardır ve burada sadece bir tanesinden bahsetmek Avrupa'daki Müslümanların durumunu sergilemek açısından faydalı olacaktır. Müslüman olmayan diğer üçüncü ülke vatandaşlarının yoksulluk riski 100 kabul edildiğinde, Müslümanların risk oranı en iyimser şekliyle Birleşik Krallık'ta 159,4 olarak ortaya çıkmakta; Fransa'da 181, Belçika'da 212, Norveç'te 296, Almanya'da 322, İsveç'te 332, Avusturya'da 387, vs. şeklinde devam etmektedir.²²

Kriminal suçlara yani doğrudan saldırı veya hakaretlere uğrama noktasında da mağdurlarının Müslüman olduğu olayların sayısı özellikle 2000'li yıllarda artmıştır. Her ne kadar birçok Avrupa ülkesinde, etnik veya dini aidiyetlere dayalı olarak veri toplamının önünde zorluklar olsa da ya da meydana gelen bir saldırının, gerçekten İslamofobik eğilimlerle gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği her zaman net bir şekilde belirlenemese de dolaylı araştırmalar ve toplanan bulgular; İslamofobiye bağlı suçların günden güne artan şiddetini hemen bütün Avrupa ülkeleri açısından ortaya koymaktadır.²³ Bu sözlü veya fiziki saldırıları gerçekleştirenlerin de sadece düşük eğitimli ya da kozmopolit yaşamın dışındaki kişiler olmadıklarını, eğitimli ve sosyo-ekonomik durumu iyi olanların da bu akımda yerini aldıklarını gösteren çok sayıda örnek vardır.²⁴ Ayrıca, sadece Müslüman işçilere uzunca bir süre geçici misafir işçi gözüyle bakan ve entegrasyon sağlayıcı politikaları ihmal eden Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde değil, daha asimilasyoncu bir yaklaşımı benimseyen Fransa'da veya çok kültürcülüğü ön plana çıkaran Britanya ve Hollanda gibi ülkelerde de

18 Pandeli M. Glavanis (der.), Report: 'Muslim Voices' in the European Union.

19 Imane Karich, 'Economic Development of Muslim Communities', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur ve Michael Emerson (der.), European Islam-Challenges for Public Policy and Society, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 62-76.

20 Anna Triandafyllidou, 'European Muslims: Caught Between Local Integration Challenges and Global Terrorism Discourses', New-Med Research Network, 15 Mayıs 2015, <http://www.osce.org/networks/166511?download=true> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2016).

21 Tufyal Choudhury, 'Muslims and Discrimination', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur ve Michael Emerson (der.), European Islam-Challenges for Public Policy and Society, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 77-106; EUMC, Muslims in the European Union.

22 Arno Tausch et al., Against Islamophobia – Muslim Communities, Social Exclusion and the Lisbon Process in Europe, (New York: Nova Science Publishers, 2007), s. 59.

23 Tufyal Choudhury, 'Muslims and Discrimination'; EUMC, Muslims in the European Union.

24 Oussama Cherribi, 'The Growing Islamization of Europe', s. 210.

Müslümanların olumsuz sosyo-ekonomik koşullardan, ayrımcılıktan ve kendilerine yönelik saldırılardan kurtulabilmeleri mümkün olamamıştır.²⁵

Sayılan bütün bu örneklere ve sergilenen verilere rağmen, yaşanan sorunları mağdurların dini kimlikleri ile bağlantılandırmaktan kaçınanlar ve etnik-ulusal kimliklere dayandıranlar olmuştur.²⁶ Ya da aynı çerçevede, Müslümanlara yönelik ayrımcılığın abartıldığını ve İslamofobinin Avrupa toplumlarında, yansıtıldığı kadar ciddi boyutlarda görülmediğini öne sürenler de olmuştur.²⁷ Oysaki Müslümanların maruz kaldıkları ayrımcı tutumların ve İslamofobik eğilimlerin abartılması bir yana, konu ile ilgili en yetkin kuruluşlardan biri olan EUMC'nin de tespit ettiği gibi olduğundan az bile gösterilmekte ve bir kısmı kayıt altına alınmamaktadır.²⁸

ABD'li Daniel Pipes gibi, Hollandalı Geert Wilders gibi tanınmış birçok İslam karşıtı kişi ise konuya başka açıdan yaklaşmakta, İslamofobinin Avrupa toplumlarında yaygınlığını kabul etmekle beraber bu fobinin temelsiz, aşırı ve irrasyonel olduğunu öne süren görüşleri şiddetle eleştirmektedirler. Onlara göre Avrupalılar İslam'dan değil, ideoloji haline getirilmiş ve "Batı'ya karşı savaşı" teşvik eden radikal İslam'dan korkuyorlardı ve bu nedenle de İslamofobi mazur görülebilecek bir tutumdur.²⁹ Oysaki bu makalenin çeşitli yerlerinde açıklamaya çalıştığımız gibi, İslamofobik eğilimlerin pratiğinde Müslümanlar arasında hemen hiçbir farklılaştırma yapılmamakta ve bütün Müslümanlar potansiyel olarak bir korkunun kaynağı şeklinde algılanmaktadırlar.

İslamofobik düşünce ve davranışların Avrupa alanındaki yaygınlığı istatistiki verilere veya yaşanan tecrübelerle dayalı olarak başka birçok akademik çalışmada da ortaya konmuştur. Benzer örnekleri tekrar etmek yerine, burada asıl üzerinde durmak istediğimiz konuya dönmek yerinde olacaktır. Avrupa'da İslamofobinin bu derece kritik ve yaygın bir sorun haline gelmesinde, Avrupalıların bizzat kendi sorumlulukları var mıdır ve hangi noktalarda kendisini göstermektedir?

İSLAMOFOBİNİN SEBEBİ OLARAK AVRUPA'NIN ÇELİŞKİLERİ VE ÖNYARGILARI

Başlangıçta yani 1960'larda İslam coğrafyalarından Avrupa'ya gelenler, Avrupalılar tarafından iş hayatı içerisinde duyulan ihtiyacı karşılayacak emek arz edicileri şeklinde algılanıyorlardı. İlk 10-15 yıllık dönemde gelen göçmen işçiler ya hiç olumsuz bir toplumsal mukavemetle karşılaşmamışlar ya da karşılaşsalar bile

25 Congressional Research Service, Report, Muslims in Europe: Promoting Integration and Countering Extremism, 7 Eylül 2011, s. 10.

26 Pandeli M. Glavanis (der.), Report: 'Muslim Voices' in the European Union, s. 28; Oussama Cherribi, 'The Growing Islamization of Europe', s. 203.

27 Kenan Malik, 'Are Muslims Hated?', 30 Minutes Programı, Channel 4, 8 Ocak 2005, http://www.kenanmalik.com/tv/c4_islamophobia.html (Erişim Tarihi: 05 Haziran 2016); Kenan Malik, 'What Hate?', The Guardian, 7 Ocak 2005, <http://www.theguardian.com/world/2005/jan/07/religion.islam> (Erişim Tarihi: 05 Haziran 2016).

28 EUMC, Muslims in the European Union, s. 21.

29 Erich Goode, Deviant Behavior, (Oxon: Routledge, 2015), s. 319.

bunlar büyük oranda iş piyasalarının ve bazı sektörlerin koşullarından kaynaklanan ekonomi temelli karşı çıkışlar şeklinde olmuştur.³⁰ Bugünkü Müslüman nüfusunun büyük ölçüde temellerinin atıldığı 1960'lardaki göç dalgalarıyla gelenler genellikle geçici nitelikte görüldükleri için ve çoğunlukla aileleriyle birlikte değil de bireysel olarak Avrupa'da buldukları için, onların toplum içerisindeki yaşantılarını düzenleyecek kalıcı tedbirler de alınmamıştır.³¹ Göçmen işçi talebinin azaldığı ve fakat girişlerin siyasi iltica, evlilik veya yasadışı yollar gibi farklı şekillerle devam ettiği 1970'lerin ikinci yarısından 1980'lerin sonuna kadarki dönemde de Müslümanların Avrupa toplumlarındaki varlıklarına itiraz esasen ekonomik durgunluğun ortaya çıkardığı baskılara dayalı kalmış olmakla birlikte, toplumsal yaşamın başka alanlarındaki görünürlüklerine karşı da yavaş yavaş tepkiler oluşmaya başlamıştır. Özellikle ailelerin birleşmesine izin verilmesinden itibaren hem kadınların günlük hayatta hem de çocukların okullarda görünürlüklerinin artması³² bu tepkilerin tetikleyicisi olmuştur.

Ancak bu olumsuz bakışların doğrudan dinle bağlantılandırılması, daha sonra da İslamofobiye dönüşmesi 1990'larla beraber ortaya çıkan ve günden güne şiddetlenen apayrı bir meseledir. Çünkü sayıca artmalarına ve toplumda yer etmelerine rağmen uzunca bir süre bu topluluklar siyahî, Türk, Arap, Kuzey Afrikalı ya da göçmen işçi şeklinde adlandırılmaya devam etmiştir.³³ Esposito'ya göre yakın zamana kadar Avrupa ve Amerika'da pek az kişi Müslümanların kendi aralarında yaşadıklarının farkındaydı ve Müslümanlar ne halkın gündeminde ne de genel olarak Batı'nın sosyo-politik düşüncesinde yer tutardı.³⁴ Aynı şekilde, Avrupa'da yerleşik ve aileleriyle bütünleşmiş duruma gelseler bile, Avrupa'yı yeterince gündemlerine almak 1980'ler süresince Müslümanların çoğunluğu açısından da geçerli bir durum değildi. Hemen herkesin gözü kulağı hâlâ geldikleri ülkelere yoğunlaşmaktaydı. Çünkü hem Avrupa'daki ibadet yerleri ve din adamları kendi devletleri tarafından finanse ediliyordu hem de Müslüman kimlikleriyle, Avrupa'da aktif olmalarını gerektirecek herhangi ciddi bir olayla karşılaşmamışlardı. İşte 1980'lerin sonuna kadar Avrupa'daki Müslümanlara ilişkin genel manzara bu şekilde iken, sadece birkaç yıl içerisinde durum gözle görülür bir şekilde değişmiş, İslam'a ve Müslümanlara yönelik olumsuz yaklaşımlar münferit veya lokal bir görüntüden, sürekli ve kapsamlı bir formata dönüşmüş ve bir on yıllık zaman dilimi sonunda tam bir İslamofobi halini almıştır.

30 Paul Lubeck, 'İslami Ağların Meydan Okuması ve Vatandaşlık Talepleri: Avrupa'nın Küreselleşmeye Sancılı Uyumunu', içinde Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (der.), Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam - Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), s. 125.

31 Samir Amghar, Amel Boubekeur ve Michael Emerson, 'Introduction', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur ve Michael Emerson (der.), European Islam-Challenges for Public Policy and Society, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 2.

32 Jocelyne Cesari, 'Muslim Minorities in Europe - The Silent Revolution', içinde John L. Esposito ve François Burgat (der.), Modernizing Islam - Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe, (London: C. Hurst&Co., 2003), s. 251.

33 Jocelyne Cesari, 'Islam in France: The Shaping of A Religious Minority', içinde Yvonne Haddad (der.), Muslims in the West: From Sojourners to Citizens, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 36-51; Marc Helbling, 'Islamophobia in the West: An Introduction', s. 4.

34 John L. Esposito, 'Bir Batı Olgusu Olarak İslam', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), Avrupa ve Amerika Müslümanları, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), s. 23.

İslamofobinin böylesine hızlı ilerleyen ve günden güne artarak belirginleşen bir olgu olmasının arkasında ise Avrupa'nın çelişkileri ve önyargılı yaklaşımları fazlasıyla rol oynamaktadır. Avrupalı devlet ve toplumların, İslamofobi sorununun ortaya çıkmasındaki asıl sorumlular olduklarını gösteren bu çelişki ve önyargıları şu şekilde açıklamamız mümkündür.

Kavram Sorunu

Esasında İslam'la ve Müslümanlarla ilgili olarak Avrupa'da veya genel anlamda demokratik Batı bloğunda bir sorun varsa, bu sorunda söz konusu bloğun sorumluluğunun bulunduğunu ve önyargılarının fazlasıyla rol oynadığını gösteren en önemli kanıtlardan biri, bizzat sorunun adlandırılmasında kendisini göstermektedir. Herhangi bir objeden ya da durumdan dolayı sürekli ve irrasyonel bir korku hissetmek anlamındaki fobi kavramını, yüz milyonlarca insanın kendisini bağlı hissettiği bir dinin adıyla birleştirmek ve tıbbi-psikolojik rahatsızlıkları ifade eden başka türlü klinik fobilerle bir tutmak³⁵ ciddi bir bakış açısı ve kavramsallaştırma sorununun olduğunu göstermektedir. Burada söz gelimi Hıristiyan Batı'nın modern dönemdeki İslam düşmanlığı ile aynı kaynaktan çıktığı ve beslendiği iddia edilen³⁶ anti-Semitizm kavramında kendini gösteren bir karşıtlığın ötesinde, ciddi bir travmatik durumun dışı vurumu daha ilk elde kendisini belli etmektedir. Shryock'un dediği gibi İslam'a ve Müslümanlara yapıldığı gibi böyle genelleştirici bir mantıkla Yahudiler veya Hıristiyanlar gerçek ya da potansiyel düşmanlar şeklinde tanımlanacak olsa idi bu en iyimser ihtimalle asılsız, en kötü ihtimalle de alçakça bir yaklaşım olarak kabul edilirdi.³⁷

Şunu da eklemek gerekir ki bu kavram üzerinden doğrudan inanç sistemi yani dinin kendisi hedef tahtasına oturtulduğunda, ondan sonra o dinle bağlantılı her şeyin olumsuz çağrışımlarla adlandırılması da daha kolay olabilmektedir. Zaten İslamofobinin son çeyrek asırdaki içeriksel evriminde önceleri ağırlıklı olarak terör ve şiddet eylemlerine yönelik bir tepkiyi barındırması ve köktendinci tabir edilen kesimlere yönelik öfkeyi anlatması fakat zamanla hemen her alanda ve hemen bütün Müslümanlara yönelik olumsuz bakışları da ifade eder duruma gelmesi bu nedenlerdir. Öyle ki artık daha fazla siyasetçi veya farklı kesimlerden insanlar doğrudan ve açıktan İslam karşıtı pozisyon almaktadırlar.

Avrupalı anlayışın mücadelesi gerçekten terörle ve kimi diğer hukuksuzluklarla olsaydı, sorunun adının konmasında daha titiz davranılması lazım gelirdi. Oysaki Müslüman olduğunu söyleyip de gerek dünya genelinde gerekse Avrupa düzeyinde, söz konusu hukuksuz eylemlere yönelenlerin veya bunları destekleyenlerin sayısı, genel Müslüman nüfusu içerisinde çok sınırlı bir yer tutmakta iken; bütün bir inanç sistemini (ve elbette ki onun takipçilerini) bir korkunun potansiyel kaynağı konumuna yerleştirmek hukuk ve adalet adına daha baştan büyük bir yanlış düşmek anlamına gelmektedir.

35 Christopher D. Stonebanks, 'The Inescapable Presence of "Non-existent Islamophobia', s. 38.

36 Edward W. Said, 'Orientalism Reconsidered, Cultural Critique, Cilt 1, 1985, s. 99.

37 Andrew Shryock, 'Introduction: Islam as An Object of Fear and Affection', s. 9.

İslamofobinin Kasıtlı Şekilde Üretilmiş Bir Korku Olması

“Terörist Müslüman” imajı ve buna dayalı bir İslamofobi son çeyrek asırlık dönemin siyasi konjonktüründe özellikle ABD’nin dünya politikalarını uygulamasına gerekçe oluşturacak şekilde tasarlanmış yeni bir Batı ürünüdür ve konumuz olan Avrupa’daki İslamofobinin yaygınlığı dikkate alındığında kabul etmek gerekir ki toplumlara enjekte etme yönüyle başarılı bir üründür. İslamofobinin kavram olarak ilk Avrupa’da görünürlük kazanması, işin kritik noktasını ABD’nin çıkarlarının oluşturduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Avrupalı devletler de bu süreçte kendi farklarını ortaya koyamamışlar ve İslamofobinin kendi topraklarında 1990’lar boyunca yavaş yavaş ve 2000’lerden itibaren sürekli ve sistematik bir kampanya ile gündemde tutulmasına adeta destek olmuşlardır. Bu söylediklerimizi biraz daha detaylandırarak olursak:

Aslında bugünün İslamofobik tutumlarının derin bir tarihsel arka planı vardır. Teolojik tartışmalardan folklora müzikten edebiyata her alanda kendini belli eden ve Haçlı seferlerinden beri hemen her dönemde şiddet yüklü tavırları da besleyen bu tutum³⁸ sonucunda; Ortaçağ ve erken Modern dönem Avrupa’ında İslam, başka hiçbir dinle kıyaslanmayacak derecede korku, düşmanlık ve önyargıların konusu haline almıştır.³⁹ Sonraki yüzyıllarda durum daha da kötüye gitmiştir. Denilebilir ki Batı aslında emperyal pratiğiyle ve oryantalist bakış açısı ile en az son üç yüz yıllık sürede kendi İslamofobisini kendisi oluşturmuştur. Yani söz konusu mantığın uzun zamandır devam eden dünya genelindeki paylaşımından uzak ve ötekileştirici yaklaşımları bugünün Avrupa’ında ciddi bir sorun olarak ön plana çıkan İslamofobiye tarihsel bir zemini zaten hazırlamıştır. İşte Soğuk Savaş döneminin kendine özgü koşullarından dolayı deyim yerindeyse buzdolabına kaldırılan Batı’daki İslam karşıtlığı, bu tarihsel zeminin kolaylaştırıcı etkisiyle ve gelişen teknolojilerin yardımıyla, doksanlar ve sonrasının yeni dünya konjonktüründe kimilerinin post-modern Oryantalizm adını verdiği⁴⁰ bir formatla ve toplumda var olan tarihsel önyargıları körükleyecek şekilde yeniden piyasaya sürülmüştür.

1990’lı yıllar sadece Müslümanların Avrupa toplumlarında daha yoğun bir şekilde görünür olmalarının başladığı bir dönem değildi. Aynı zamanda Soğuk Savaşın bitmesinden sonra ortaya çıkan yeni dönemde Batı’nın, İslam’ı ve Müslümanları tarihsel ötekisi olarak yeniden hatırladığı (ya da yeniden ön plana çıkardığı) ve stratejilerini çoğunlukla bunun üzerinden hazırladığı bir dönemdi. Söz konusu hatırlayış ABD’nin kendisini dünyanın bütün coğrafyalarına barış ve demokrasi götürme misyonuyla yeniden şarj etmesi ve genelde de bu misyonu Müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklarda yerine getirmek istemesiyle baskın bir nitelik kazanmıştır. Buna dayalı olarak, bahsedilen stratejik hazırlanış ise Birleşik Devlet-

38 Reuven Firestone, ‘Islamophobia and Anti-Semitism: History and Possibility’, *Arches Quarterly*, Cilt 4, No. 7, 2010, s. 48.

39 Philip K. Hitti, *Islam and the West – A Historical Cultural Survey*, (New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1962).

40 Joe L. Kincheloe ve Shirley R. Steinberg, ‘Why Teach Against Islamophobia? Striking the Empire Back’, içinde Joe L. Kincheloe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), *Teaching Against Islamophobia*, (New York: Peter Lang, 2010), s. 12.

lerin faaliyetlerine meşruiyet kazandırma amacını taşımış ve söz konusu meşruiyeti elde etmenin en etkili yolu olarak terörle mücadele gerekçesine fazlasıyla başvurulmuştur. Terör, 11 Eylül saldırılarıyla artık hiçbir şekilde karşı çıkılmaz bir gerekçe konumuna yerleşerek Birleşik Devletlerin; her türlü operasyon, tutuklama, güvenlik tedbiri ya da benzer faaliyetlerine zemin hazırlayan bir yeni dünya düzeni gerçeği olmuştur. Gelişen iletişim teknolojilerinin yardımıyla ve çok yönlü ve çok amaçlı bir etkililikle, terörün korkutuculuğu ve terörle mücadelenin mecburiliği başta Batı toplumları olmak üzere bütün dünya insanlarına devamlı olarak aktarılmıştır. Ne var ki terör sözcüğü insanların zihinlerine en trajik ve acımasız boyutuyla yerleştirilirken; terör dendiğinde neredeyse hemen herkesin aklına gelen diğer sözcük olacak derecede bir başkası da "ustalıkla" benimsetilmiştir: İslam (ya da Müslüman).

Oryantalizmin geçmişe ait İslam ve Müslüman imajı, post-modern Oryantalizm döneminde aynen devam ettirilmiş hatta daha kapsamlı ve derinlikli projelerle daha tehlikeli bir formata dönüştürülmüştür. Bu dönemin, insanların bilincini tahakküm altına alan yeni kültürel pedagojisi eğlence medyasının albenili yüzüne dayanıyor ve geleneksel yöntemlerden çok daha etkili olacak şekilde; çarpıtılmış, şeytanileştirilmiş bir Müslümanlığı insanlara aktarıyordu.⁴¹ Ağırlıklı olarak ABD'de üretilen ve fakat Avrupa dâhil bütün dünyayı etkisi altına alacak şekilde dağıtımı yapılan tanınmış televizyon şovlarından, filmlere, çizgi romanlardan karikatürlere kadar her yaşa ve her sosyo-ekonomik gruba ulaşabilecek çeşitli araçlarla; Müslümanların, terörist ya da başka birçok kötü sıfatı üzerinde taşıyan insanlar oldukları algısı devamlı taze tutulmuştur.⁴² İslami tehdide ve Müslüman karşıtlığına dayalı mega bir proje Birleşik Devletlerin öncülüğünde yürürlüğe sokulduktan sonra, Müslümanlara yönelik geleneksel negatif düşüncelerin yeniden harekete geçirilmesi gerektiğinde; Shadid ve Koningsveld'in dedikleri gibi her kesimden çeşitli aktörler kişisel çıkarları doğrultusunda bu süreçte kendi rollerini oynamaya başlamıştır: Muhabir daha çarpıcı ve merak uyandıran haberlerle; politikacı, oy getirecek demagojik açıklamalarla; bilim adamı, bilimsel etik kurallarını hiçe sayarak yaptığı genelleştirmelerle (ve çarpıtmalarla) İslamofobik tutumların toplumda daha fazla yayılmasına destek olmuşlardır.⁴³

Her ne kadar 1990'larda ve 2000'lerde kendi derinleşme ve genişleme meselelerini odaklanan Avrupalı devletlerin büyük bir kısmı, Birleşik Devletlerin "dayattığı" bu yeni misyona açık destek ve aktif katılım bağlamında yakın durmasalar da; özellikle stratejik hazırlıklar çerçevesinde diğer toplumların, ABD'nin kendisine biçtiği yeni misyona olumlu yaklaşım göstermelerini ya da en azından sessiz kalmalarını sağlamak için gerçekleştirilen bütün faaliyetler kaçınılmaz olarak Avrupa alanında

41 Joe L. Kincheloe ve Shirley R. Steinberg, 'Why Teach Against Islamophobia?', s. 13.

42 En sevimli çizgi film karakterlerinden hayran olunan Hollywood kahramanlarına kadar birçok özneyi içeren bütün bu araçların, söz konusu algı stratejisindeki fonksiyonlarına ilişkin çarpıcı örnekler için şu kaynağın farklı bölümlerine bakmak mümkündür: Joe L. Kincheloe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), *Teaching Against Islamophobia*.

43 Shadid ve Koningsveld, 'The Negative Image of Islam and Muslims in the West: Causes and Solutions', Shadid, W. & P.S.van Koningsveld (der.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, (Leuven: Peeters, 2002), s. 176.

da etkisini göstermiştir. O zamana kadar başka sıfatlarıyla adlandırıldıklarını söylediğimiz göçmenler bir anda birçok olumsuz özelliği kendilerinde toplayan Müslümanlar olarak fark edilmişlerdir. Önceden de belirttiğimiz gibi bu fark edişte tarihsel arka plan zaten çok büyük kolaylık sağlamıştır. Hemen burada Oryantalist bakış açısının daha özel bir görünümünden bahsetmemiz mümkündür. Şu anda Avrupa'da yaşayan Müslüman toplulukların büyük çoğunluğu bir zamanlar Avrupa'nın sömürgesi olan topraklarda yaşayan insanların torunları durumundadır. Yani geçmişte dengesiz bir yöneten-yönetilen ilişkisi vardı ve bugün bu geçmiş, toplumsal hafızalarda yerini korurken, söz konusu göçmenlerle eşit vatandaşlar sayılmak Avrupalılara zor gelmektedir. Eskiden açıkça kendi sömürgesi olan topraklarda yaşayan insanlar, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Cezayir'de olduğu gibi sadece daha İslami bir siyasi yapıya doğru eğilim gösterir duruma gelmemişler ve fakat aynı zamanda, büyük kitleler halinde bizzat sömürge devletinin ana vatanında da kendilerine yer edinerek "rahatsız edici" bir duruma sebebiyet vermişlerdir.⁴⁴ Söz konusu durum Fransa, Britanya, İspanya gibi ülke toplumları açısından yeni dönemde ayrıca bir psikolojik yük getirmiştir. Örneğin nüfus değişiminin kendi toplumsal yapısında ve kimliğinde ortaya çıkardığı günden güne daha da belirginleşen yeni görüntüyü kabullenemeyen Fransa, liberal geçmişi ile ters düşmek pahasına topraklarındaki Müslümanlara militanca bir tepkiyle karşılık vermiştir.⁴⁵

Böyle bir konjonktürde ABD kaynaklı olanların yanında, Avrupa ülkelerindeki ulusal medya kuruluşları da kendi üzerlerine düşeni yapmaktan geri kalmamışlardır. İslamofobi inşasına az ya da çok bir katkı yapacak şekilde olumsuz Müslüman imajı çizilmesine ve tarafsızlığın bir kenara bırakılıp çoğunlukla önyargılarla dolu görüşlere ağırlık verilmesine dair kendi üretimlerini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶ İslamofobinin tehlikeli bir hal almasına ilk dikkat çeken Runnymede Raporu'nun yayımlandığı Birleşik Krallık'ta, aradan geçen on yılda İslam ve Müslümanlar hakkındaki haftalık haber miktarında yüzde 270 artış olması ve fakat bu artışın yüzde 90'a yakınının negatif içerikli olması çarpıcı bir örnektir.⁴⁷ Kendi yakın çevrelerinde yaşayan en sıradan Müslümanların bile terörist olabileceği düşüncesine sahip geniş bir halk kesimi oluşturulmuştur.⁴⁸ Daha 1990'lara kadar Müslüman kimlikleriyle fark edilmeyen aynı insanlar 15-20 yıl içinde kendi mahallelerinde bile bir anda hem Müslüman hem de potansiyel olarak tehlikeli kişilikler şeklinde algılanır olmuşlardır.

44 Jocelyn Cesari, 'Avrupa: İslami Bir Kesit', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), Avrupa ve Amerika Müslümanları, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), s. 34; Salman Sayyid, 'Avrupa'nın Suskunluğu/Müslümanların Sesi', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), Avrupa ve Amerika Müslümanları, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), s. 95.

45 Nezar Alsayyad, 'Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam: Kimlik ve Kültür Söylemleri Üzerine', içinde Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (der.), Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam - Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002).

46 Chris Allen, 'Islamophobia and Its Consequences.'

47 Chris Allen, The First Decade of Islamophobia: 10 Years of Runnymede Trust Report "Islamophobia A Challenge for Us All", 2007, http://www.islamiccouncilwa.com.au/wp-content/uploads/2014/05/Decade_of_Islamophobia.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2016), s. 8.

48 Shirley R. Steinberg, 'Islamophobia: the Viewed and the Viewers', içinde Joe L. Kincheloe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), Teaching Against Islamophobia, (New York: Peter Lang, 2010), s. 91.

Müslümanlarla ilgili her türlü mesele mutlaka bir yönüyle güvenlik konusuna bağlantılandırılarak tartışılır hale getirilmiş, böylelikle ayrımcı uygulamaları unutturacak ya da mazur gösterecek bir formata dönüştürülmüştür. Örneğin başörtüsü meselesi Avrupa alanında öyle bir noktaya gelmiştir ki konu hakkında bir görüşe sahip olmak ve pozisyon almak neredeyse her Avrupa vatandaşı açısından bir yükümlülük haline gelmiştir.⁴⁹ Olumsuz görüşlerin hele bir de terörist kadın imajının yerleştirilmesi,⁵⁰ sonuçta başörtüsü kullanmayı kamusal alanın farklı yerlerinde yasaklama yönündeki ulusal ve uluslararası (örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) eğilimleri kolaylaştırmıştır. Aynı çerçevede, Avrupa'da artan yabancı düşmanlığı gibi başka bir sürü olumsuzluğun da İslamofobi üzerinden çok daha rahat bir şekilde açıklanması yoluna gidilmiş ve işin sorumluluğu Müslümanların üzerine yıkılmaya çalışılmıştır. Silverstein bu durumun çarpıcı spesifik bir örneğini analiz etmiştir:⁵¹ 2000'li yıllarda Fransa'da artan anti-semitizm vakalarının faillerinin büyük oranda ülkede yerleşik Kuzey Afrika orijinli Müslümanlar olduğu iddia edilmiş ve bu sayede kimileri tarafından hem ülkedeki anti-semitizm sorununun esas sebeplerinin gözlerden uzak tutulması hem de Müslüman göçmenlere yönelik sınırlandırıcı yeni politikaların devreye sokulması için zemin hazırlanması planlanmıştır.

Aynı dönemde Müslümanların, bütün zorluklara rağmen, oluşturdukları sivil toplum örgütleri ya da kullandıkları başka araçlarla böyle bir kampanyayı etkisiz kılmaya yönelik bir karşı dalga oluşturma çabaları ise İslamofobinin yayılmasını önlemeye yetmemiştir çünkü mücadele ettikleri zihniyet hem daha sistematik hem de çok daha gelişmiş vasıtalarla çalışmıştır. İslami kuruluşların veya bireylerin bütün iyi niyetleriyle oluşturmaya çabaladıkları uyumlu ve barışçı Müslüman imajı, bazen sade tek bir olumsuz olayın fazlasıyla yazılı ve görsel medyada insanlara gösterilmesiyle boşa gitmektedir. İslamofobi kampanyasının karşısında duranlar elbette ki sadece İslami çevrelerden çıkmamakta ve farklı kesimlerden de aynı duyarlılığı gösterenler olabilmektedir. Ancak İslamofobi algısını kışkırtan akıl, popüler kültürü oluşturan her türlü araçlar marifetiyle insanların eleştirel düşüncelerinin önüne geçmek ve eleştirel düşünüp bunu kamuoyu ile paylaşanları da mümkün mertebe değersizleştirmek ya da geri plana atabilmek için elinden geleni yapmaktadır.⁵²

Avrupa İdealizminin Kendi İçindeki Çelişkisi

Avrupa'nın, Müslümanlar söz konusu olduğunda kendi idealist retoriği ve uygulamalarıyla çelişen tutumlar içerisine girmesi, İslamofobi hususundaki sorumluluğu-

49 Valerie Amiraux, 'The Headscarf Question: What is Really the Issue?', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur ve Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 126.

50 Benoit Challand, 'Interwined Identities: A Gender-based Reading of the Visual Representations of Contemporary Islam in European Textbooks', içinde Gerdien Jonker ve Shiraz Thobani (der.), *Narrating Islam – Interpretations of the Muslim World in European Texts*, (London: Tauris Academic Studies, 2010), ss. 120-150.

51 Paul A. Silverstein, 'The Fantasy and Violence of Religious Imagination: Islamophobia and Anti-semitism in France and North Africa', Andrew Shryock (der.), *Islamophobia/Islamophilia – Beyond the Politics of Enemy and Friend*, (Bloomington: Indiana University Press, 2010), ss. 141-171.

52 Christopher D. Stonebanks, 'The Inescapable Presence of "Non-existent Islamophobia.'

nu gösteren bir başka kanıttır. Burada Avrupa idealizminden kasıt demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, çok kültürlülük ve sekülerizm gibi birbirini bütünlükten kimi değerler üzerine kurulan bir siyasi kültüre sahip olma durumudur. Sayılan değerler üzerinden kendi siyasi kültürünü tanımlayan bugünkü Avrupa aynı zamanda geçmişinde hatta yakın geçmişinde yer alan ırkçılık, sömürgecilik, ayrımcılık ve toleranssızlık gibi sorunlarla da arasına mesafe koyduğunu ileri sürmekte yani geçmişten alınan derslerle bir barış toplumunu inşa ettiğini her fırsatta dile getirmektedir. O halde, her şeyin geçmişe göre çok farklı bir yerde durduğu ve sayılan değerler çerçevesinde yeniden yorumlandığı 21. Yüzyıl Avrupa'sında İslam'ın da dışlanmaması ve Müslümanların, Avrupa toplumları içerisinde birlikte yaşarlılığının kabul edilir olması normal bir beklenti sayılmalıdır. Oysaki Avrupa'nun bugünkü görüntüsü bu beklenti içerisinde olanların umudunu kırarak niteliktedir.

Müslümanlara Yönelik Anti-demokratik ve Önyargılı Bakış

Müslümanlar söz konusu olduğunda Avrupa'nın öncelikle demokratik ve sivil toplumcu anlayışında çelişkiler gözlemlenmektedir. Bu çelişkiler, her şeyden önce İslamofobi çerçevesinde gittikçe keskinleşen ve önyargıya dönüşen ciddi bir algı sorunuyla kendisini göstermektedir. Müslümanların, üç dört kuşaktır yaşadıkları Avrupa toplumlarına demokratik değerleri benimsemiş ve başkaları ile birlikte yaşarlılığı özümseyebilmiş eşit vatandaşlar olarak katılımının önündeki en önemli engel bu insanların demokrasi ve çok kültürlülüğü kabullenip yürütebilecek bir alt yapıya sahip olmamaları değil; tam aksine, sahip olmadıklarına veya bu yönde değişim gösterip kendilerine uyum sağlayamayacaklarına dair Avrupa toplumlarında yerleş(tiril)miş önyargılardır.⁵³ Başörtüsü, peçe takmış bir Müslüman bayanın ya da sarık ve cübbeyle gezen Müslüman bir erkeğin demokrasiyle, sivil toplumcu anlayışla ve fikir alış verişine açık bir zihniyetle uyumlu olamayacağını bir ön kabul olarak almak o insanlardakinden ziyade, Avrupa'nın bakış açısındaki bir eksikliği açığa vurmaktadır. Örtü kullanmasının arkasındaki gerçek saiki ve kendisinin tercih hürriyetini hiç hesaba katmadan, genç bir bayanın başını örtmesinin Avrupalı algısındaki doğrudan karşılığı "siyasi tehdit, cinsiyetçi baskı, dini fanatizm, terörizm, siyasi hata, zayıf sosyo-ekonomik koşullar ve cehalet" şeklinde kendisini göstermektedir.⁵⁴ Öyle ki bir insanın hem Müslüman hem de Britanyalı (ya da başka ülke vatandaşı) olup olamayacağını sıkça tartışılan bir konu haline gelmesi⁵⁵ bile Avrupa'daki demokrasi ve çokkültürcülük anlayışının sıkıntılarını göstermektedir. Avrupalının demokratik-içselleştirici olması beklenen algısı farklı eğilimdeki Müslümanlar arasında bir ayrıma hiç gitmemekte ve yaşadıkları toplumlara uyumlu bir şekilde karışma çabası içerisinde olanları bile tehdit olarak görebilmektedir.⁵⁶

53 Jocelyn Cesari, 'Avrupa: İslami Bir Kesit', s. 35.

54 Valerie Amiraux, 'The Headscarf Question: What is Really the Issue?', s. 136.

55 Chris Allen, 'Islamophobia and Its Consequences', s. 154.

56 John L. Esposito, 'Bir Batı Olgusu Olarak İslam.'

Tarihi, ontolojik ve pratik sebeplerle Müslümanlar, Avrupa açısından hakikaten içselleştirilmesi ve entegre edilebilmesi “zor” bir grup olarak kabul edilebilir. Ancak zaten söz konusu farklılıkları nedeniyle ki Avrupa'nın kendi demokrasisini daha sağlam temellere oturtma ve çifte standart gibi söylemlerden arındırarak meşruiyetini güçlendirme adına özellikle üzerine düşmesi gereken bir gruptur da. Bir de entegrasyon için hazır olan ve çaba gösteren geniş bir Müslüman topluluğu varsa. Müslümanların entegrasyon çabalarının somut örneklerini Avrupa ülkelerinde gözlemlemek zor değildir. Yaklaşık son yirmi yıllık dönemde Müslümanların Avrupa'ya entegrasyonunu sağlamak açısından günlük yaşantılarında karşılaştıkları sorunlara dini fetvalarla çözüm bulma bağlamında eserler ve çabalar yoğunlaşmıştır.⁵⁷ Gitgide artan ve çeşitlenen bir helal ürün pazarını sadece Müslümanların kendi akidelerine uygun ürünleri elde etme hassasiyetinin sonucu şeklinde değerlendirmemek; bunun da ötesinde içinde yaşadıkları toplumların kapitalizme dayalı tüketim kalıpları ile dini değerlerini uzlaştırma yoluyla Avrupalı kimliği inşası yönünde bir eğilim şeklinde yorumlamak mümkündür.⁵⁸ Yine, Avrupa düzleminde henüz “embriyo” aşamasında olsa da büyük bir gelişim potansiyeline sahip⁵⁹ İslami finans sistemi araçlarının talep edilmesini aynı mantıkla değerlendirmek gerekir. Kadınlar da dâhil medyayı,⁶⁰ sivil toplum örgütlerini ve legal siyaset kanallarını eskisinden daha fazla kullanma girişimlerini; 11 Eylül gibi terör olaylarını protesto eden aktiviteleerin yoğunlaşmasını hep Müslümanların, Avrupalılaştırma hususunda gösterdikleri çabalar olarak görmek yanlış olmayacaktır. Fransa'da başörtüsü veya Danimarka'da Hz. Muhammed karikatürleri gibi İslam'la ilgili krizler ortaya çıktığında bile geniş İslami kesimler itirazlarını Batıdaki İslam düşmanlığı söylemi üzerinden değil, din özgürlüğü çerçevesindeki ortak Avrupa değerlerine dayalı olarak dile getirmişlerdir.⁶¹

Çok önemli bir noktayı vurgulamak gerekir: Zamanla Avrupa'da nüfusları artan Müslümanlar genellikle birbirlerinden ayrı ve hatta rekabet halindeki üç farklı çevrede toplanmışlardır.⁶² İbadet merkezlerinin ve din görevlilerinin finansmanını da sağlayan ve bunlar üzerinden kendilerini kontrol etmeye çalışan geldikleri devletlere dayalı çevre; söz konusu “devletler İslam'ından” bağımsız oluşturulan İslami kuruluşlar yani bir anlamda “sivil toplum İslamı” ve daha enformel ve lokal gruplar. İşte Müslümanlar 1990'ların başından itibaren “Avrupalı” araçları kullanmak sure-

57 Pieter Sjoerd van Koningsveld, 'Müslüman Varlığına Avrupa'nın Tepkisi', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 79-86.

58 Imane Karich, 'Economic Development of Muslim Communities', Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 71.

59 Filippo di Mauro et al., *Islamic Finance in Europe*, (Frankfurt: European Central Bank, 2013), s. 19.

60 Isabelle Rigoni, 'Access to Media for European Muslims', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 107-123.

61 Amel Boubekeur, 'Political Islam in Europe', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 36.

62 Sara Silvestri, 'Muslim Institutions and Political Mobilisation', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 171.

tiyle kendi taleplerini ve sorunlarını dile getirmeye çalıştıkça, geldikleri devletlerin baskısından da kurtulup adeta kendi alanlarını inşa etmişler ve “devletlerin İslamı” yerine “sivil toplum İslam’ını” yaymışlardır.⁶³ Avrupa’da doğup büyüyen nesillerin de işe dâhil olmasıyla; buldukları ülkelere ve yaşadıkları topluma daha fazla entegre olmak isteyen fakat bu arada Müslüman kimliklerinin daha fazla farkında olarak bu kimlik üzerinden kendi haklarını talep eden ve tepkilerini dile getiren genişçe bir Müslüman kesimi ortaya çıkmıştır.

Bütün bu çabaları görmezden gelmek ve zihinlerde oluşturulan önyargılarla hareket ederek Müslümanların değişmeyeceğini ve Avrupa’ya uyum gösteremeyeceğini kabul etmek, Avrupa’nın, kendi geçmişindeki kötülükleri unutarak evrensel değerler üzerinden bir birlikte yaşarlık kurma yolundaki yürüyüşüne uygun düşmemektedir. Daha ilk adımda böyle bir algı sorununun yaygın bir durum haline gelmesi ise ondan sonraki olumsuz davranışsal tutumların da izahını kolaylaştırmaktadır. Öyle ki temel bir hak olarak kabul edilmesi gerekirken, insanların dini kimliklerine sahip çıkma arayışlarına bile olumsuz tutum takınmak⁶⁴ söz konusu yanlış algının ürünüdür.

Müslümanların medyayı, sivil toplumcu anlayışı ve legal siyaset kanallarını eskisinden daha fazla kullandıkları doğrudur ancak bütün bu kanalların yoğunlaştığı tek bir yön vardır. Müslümanların büyük çoğunluğu savunmacı pozisyonlarda, kendi yaşamlarını sürdürmenin ötesinde ne Bosna gibi meselelerde ortak tavır alma ve politikacıları etkileme arayışındadırlar ne de ulusal ya da lokal sorunlarla aktif olarak ilgilenebilecek şekilde öne çıkmaya çalışmaktadırlar.⁶⁵ Kendilerine yönelen düşmanlık onları suskun kalmaya daha doğrusu sadece kendilerine yönelen bu düşmanlığı geri püskürtmek için çaba göstermeye zorlamaktadır. Oysaki bu sıkıştırılmış alandan çıkabilecek olsalar, yaşadıkları çevrenin ve ülkenin sorunlarına yapıcı bir şekilde katkıda bulunma imkânları da artacaktır.

Ayrımcılığa ve önyargılara maruz kalıp da suskun kalamayanlar veya legal kanallar üzerinden kendilerini yeterince ifade edemeyenler ise başta genç nesiller olmak üzere daha radikal yönelişlere sürüklenmektedirler. Güvenlik tedbirleri gerekçesi ile polisin Müslümanlara, başkalarından farklı olarak şüphe ile yaklaşması ve kötü davranması Buruma’nın dediği gibi IŞİD’in Avrupa’dan yeni üyeler kazanması anlamına gelmektedir. O’na göre de devrimci İslamcı şiddete karşı yapılması gereken, kolay bir yol olmasa bile, kanunlara bağlı Müslümanların güvenini kazanmaktan geçmektedir.⁶⁶ Batıdaki İslamcı radikalizmin bir gençlik hareketi olduğunu ifade eden Olivier Roy; bu yönelişin arkasında, yaşanan hayal kırıklıklarının anahtar rolü oynadığını ileri sürmektedir. Roy, “kayıp nesil” şeklinde tanımladı-

63 Sara Silvestri, ‘Muslim Institutions and Political Mobilisation’, s. 172.

64 Pew Research Centre, Report: Islamic Extremism - Common Concern for Muslim and Western Publics, 14 Temmuz 2005, s. 1.

65 Fraser Cameron, ‘Avrupa Birliği ve İslam: Zorluklar ve İmkânlar’, içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), Avrupa ve Amerika Müslümanları, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), s. 89.

66 Ian Buruma, ‘The Politics of Islamophobia’, Project Syndicate, 04 Aralık 2015, <https://www.project-syndicate.org/commentary/western-politicians-and-islamophobia-by-ian-buruma-2015-12> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016).

ği Batı merkezli “İslamcı teröristlerin” kendi geleneksel toplum ve kültürlerinden uzaklaştıklarını ancak beklentilerini karşılamayan Batı toplumlarından da umduklarını bulamadıklarını belirtmektedir.⁶⁷ Son yıllarda sözde İslamcı grupların terör ve diğer şiddet olaylarına en fazla maruz kalan ülkelerden biri olan Fransa’da yapılan araştırmalar, beş milyonluk geniş Müslüman topluluğunun büyük çoğunluğunun yargı kurumlarına ve yerel ve ulusal otoritelere güvendiklerini, ülkenin işleyen bir demokrasiye sahip olduğuna inandıklarını ve genel anlamda da Fransa toplumuna entegre olmak için çabaladıklarını ortaya koyarken; bunun tersi yönünde davranış sergileyen, genellikle şehirlerde yaşayan, eğitimsiz, gelecekte umudu olmayan, işsiz genç nesillerin varlığına da parmak basmıştır.⁶⁸

Avrupa Sekülerizminin Müslümanlara Sorunlu Bakışı

Avrupa idealizminin üzerine bina edildiği değerlerden sadece demokrasi, sivil toplumcu anlayış ve çok kültürcülük değil aynı zamanda seküler anlayış da konu Müslümanlar olduğunda sıkıntılı bir görüntüye dönüşmektedir. Salman Said’in dediği gibi Avrupa’nın seküler ve liberal çevreleri Müslümanlardan, Westphalia sonrasında oluşan siyasi değerler düzenine uymalarını beklemekte ve “devlete bağlılıktan daha büyük bir bağlılığı” tanımamalarını istemektedirler.⁶⁹ Olaya bu çerçeveden bakıldığında ve en geniş perspektiften yorumlandığında, Müslümanların, Avrupa’nın kendisine yol olarak seçtiği seküler siyasi anlayışla daha baştan ciddi bir uyumsuzluk gösterecekleri ortadadır. Ancak şu da bir gerçek ki, bugün Avrupa’da yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğu, seküler karşıtı her hangi bir siyasi idealin özlemiyle yaşamamakta; dinlerini, genellikle günlük pratikler ve kültürel unsurlar bağlamında sahiplenmeye çalışmakta ve eşitlik temeline dayalı olarak bu sahiplenmeye saygı duyulmasından başka bir şey beklememektedirler. Tibi’nin betimlemesinde olduğu gibi İslam egemenliği iddiasında bulunmayan ve kültürel-dinsel bakımdan çoğulcu bir ortamda liberal demokrasinin, insan haklarının ve sivil toplumun gerekleriyle uyum içerisinde bulunan bir tür Avrupa İslam’ını,⁷⁰ Avrupa’daki Müslümanların büyük çoğunluğu benimsemeye hazır durumdadırlar. Hazır durumdadırlar tabirini kullandık çünkü Müslümanlardaki bu duruşun tam anlamıyla süreklilik arz edebilmesi ve pratikte karşılığını bulabilmesi, yaşadıkları devletlerin yaklaşımına bağlıdır. Ne yazık ki, hem Birlik düzeyinde hem de üye ülkeler düzeyinde 1960’lardan beri demokrasi ve çok kültürlülük bakımından çok önemli gelişmeler kaydedilip en marjinal gruplara dahi kendi yaşam alanlarını kurabilme serbestisi getirilirken, sıra Müslümanlara geldiğinde günden güne daha da katlaşılan bir si-

67 Olivier Roy, ‘Islamic Terrorist Radicalisation in Europe’, içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 55.

68 Jonathan Laurence ve Justin Vaisse, *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France*, (Washington: Brookings Institution Press, 2006), s. 47.

69 Salman Sayyid, ‘Avrupa’nın Suskunluğu/Müslümanların Sesi’, s. 95.

70 Bassam Tibi, ‘Avrupa’daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında’, içinde Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (der.), *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam - Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), s. 59.

yasi ve toplumsal tutumun varlığı açıkça görülen bir durumdur. Siyasi İslam'dan soyutlanmış ve sadece kültürel bir İslam'la yetinen ve yaşadıkları ülkelerin siyasi rejimlerini benimseyen bir Müslüman profili bile Avrupalı muhataplarından yapıcı bir yaklaşım görmemektedir.⁷¹

Kendi ülkelerinde çoğunlukla memnun olmadıkları yönetimlerin elinde manipüle edilerek normal seyrinden çıkarıldığını ya da yine kendi toplumlarında asırlardır yerleşmiş yanlış uygulamalar eliyle dinamizmini, eleştirel bakış açısını ve insanlık için ümit vaat eden yönünü yitirdiğini düşündükleri bir din anlayışını yeniden sorgulayan özellikle eğitilmiş Müslümanlar açısından Avrupa ülkeleri, zihinsel uyanış bakımından önemli bir ortam sağlamıştır. Bu profildeki kişilerin öncü olduğu grupların 1980'li yıllardaki hedefi kendi ülkelerinde bir İslam devleti kurma çabasıydı ancak 1990'larla beraber bu hedeften vazgeçildi, bir anlamda kendilerini Avrupa'ya oryente ettiler ve orada yaşayan Müslümanların haklarını koruyan örgütlere dönüştüler.⁷² Tek başına böyle bir değişim bile onların Avrupa içinde sosyalleşmelerinin, Avrupa'nın yerleşik düzenine adapte olmalarının göstergesidir. Mesele Avrupa'nın ve Avrupalıların bu değişimi okuyabilmelerinde ve buna ne derece müsaade edebileceklerinde düşümlenmektedir. Kısacası, Müslümanlar entegre olmak için ne kadar çabalasalar da; Avrupalıları, kendi siyasi ve toplumsal ortak değerleriyle çelişkiye düşmek pahasına İslamofobik bir karşı dalgayla kendilerine engel olur bir pozisyonda bulmaktadırlar.

İslam'ın ve Müslümanların Tanınmaması ve İletişimsizlik

İslamofobi gibi Avrupa alanında ciddi bir sorunun potansiyel öznel durumu gözlemlenmesine rağmen ve uzunca bir süredir Avrupa'da aktif bir şekilde var olmalarına rağmen; Boubekour'un dediği gibi, Müslümanlara ait günlük gerçekler dahi ne yerel ne ulusal ve ne de Avrupa düzeyinde politika yapımcılar tarafından bilinmektedir.⁷³ Aslında Avrupa toplumlarında İslam ve Müslümanlar hakkındaki bu bilgi eksikliği soruna literatürde fazlasıyla değinilmiştir. Bizim burada vurgulamak istediğimiz nokta şudur ki bu bilmeme durumunu nötr bir konumdan ziyade bir tercih saymak; hatta İslam ve Müslümanlar hakkında öteden beri kabul edilen bilgi ve algıların doğruluğu üzerinde ısrar edilmektedir demek daha uygun olacaktır. Dolayısı ile, Müslümanların tanınması ve onlarla iletişimin sağlanması hususunda Avrupa ülkelerinin yeterli kanallar geliştiremediklerini, hâlâ eski önyargılarla Müslümanları değerlendirmekte ısrar ettiklerini ve bu bakımdan da İslamofobi meselesinde konunun bu yönüyle sorumluluklarının bulunduğunu belirtmemiz gerekir.

Avrupa, Soğuk Savaş sonrasının ikliminde hızlandırdığı genişleme ve derinleşme sürecinde bir önceki bölümde üzerinde durduğumuz değerler çerçevesinde kendisini yeniden üretmeye doğru yol aldığı ve hakikaten de birçok bakımdan ciddi değişim adımları attığında bile; kendisini değiştiremediği başlıca konular arasında

71 Salman Sayyid, 'Avrupa'nın Suskunluğu/Müslümanların Sesi', s. 95.

72 Amel Boubekour, 'Political Islam in Europe', s. 21.

73 Boubekour, Amel, 'Political Islam in Europe', s. 14.

Müslümanlara bakışının da bulunduğu söylenebilir. Avrupa değişirken, dünya değişirken, insanlara ve toplumlararası ilişkilere yaklaşım değişirken; başta Avrupa'da yaşayanlar olmak üzere, Müslümanların değişebileceği ve onlarla ilişkilerin yeniden düzenlenebileceği Avrupa ülkelerinin gündeminde yer almamıştır. Tarih kitapları yeniden yazılıp, ortak değerler üzerinden Avrupalılar arasındaki eski düşmanlıklar unutturulmaya çalışılırken ve toplumlar arasındaki kaynaşma mekanizmaları artırılırken; Müslümanlara ilişkin, uzunca bir süredir arka plana atılan bilgiler ve algılar da yeniden gündeme gelmiş ve fakat bunların değişime tabi tutulması bir yana, büyük ölçüde geçmişin olumsuz hatıralarına ve dışlayıcı yaklaşımlarına dayalı bir şekilde muhafaza edilmeleri aynen devam ettirilmiştir. 1990'lardan itibaren basılan her düzeydeki eğitim kitabındaki yazılı ve görsel materyallerin büyük bölümü daha önce bahsini ettiğimiz yeni Oryantalist mantığa uygun bir şekilde Müslümanları hem kılık kıyafet anlamında tek tipleştirilen (örneğin kadınları hep peçeli ve çarşafli gösteren) hem de zihniyet anlamında geri kalmışlıkla, köktendincilikle ve Avrupa demokrasilerinin temsil ettiği ne varsa onlarla uyumsuz konumda gösteren bir içerikte olmuştur.⁷⁴

Zaten toplumsal hafızalarda fazlasıyla yer etmiş negatif İslam imajının eğitim sistemi üzerinden giderilmesi çabaları zayıf kalırken, daha önce açıklandığı üzere etkin bir güç olarak yazılı ve görsel medya unsurları aracılığı ile çarpıtılmış ya da çarpıtılmış değilse bile hatalı ve geleneksel kültüre sıkıştırılmış statik bir İslam daha 1990'ların hemen başından itibaren ve genelleştirici bir dille insanlara sunulmuştur.⁷⁵

Ancak Avrupalılar tarafından İslam'ın tanınmamasından daha büyük bir sorun, özellikle Avrupa'da doğup büyüyen Müslümanların bizzat kendilerinin, dinlerini doğru ve yeterli kaynaklardan öğrenebilme hususunda yaşadıkları zorluklardır. Avrupa ülkeleri, Müslümanların kendi dinleri hususunda sağlıklı bir eğitim sürecinden geçebilmeleri noktasında yeterli kolaylığı onlara sağlamamaktadır. Denilebilir ki Avrupa'daki bir Müslüman'ın düşünce dünyasının şekillenmesi ve buna göre de hayata bakışını kurgulaması, herhangi bir Avrupalıdan çok daha fazla parametrenin etkisi altında şekillenen bir olgudur. Birbirinden çok farklı ve çok boyutlu anlam dünyalarını ve bunların pratiğini bağdaştırmaya çalışmak ve bu bağdaştırmayı başarabilmiş bir birey olarak toplumda yer edinebilmek zordur. Yani Avrupa'daki Müslümanları salt seküler veya dindar olarak sınıflandırmak onları eksik değerlendirmek anlamına gelir.⁷⁶ Bu zorluğu daha da katmerlendiren ve Müslüman bireye arada kalmışlık hatta kaybolmuşluk hissi veren husus ise "yabancı" bir ortamda kendi dinini sağlam kaynaklardan öğrenebilme hususunda yaşadığı zorluktur. Söz konusu zorluğun ortadan kaldırılamaması durumunda, mensubu olduğu din hakkında eğitim ihtiyacını karşılamak arzusunda olan bir kişi ne kadar iyi niyetli olursa olsun bocalayabilir, tam anlamıyla kendisini gerçekleştiremez ve yanlış yollara sapma hususunda büyük risk altında bulunur. Terör eylemlerini gerçekleştiren ya da

74 Benoit Challand, 'Interwined Identities.'

75 W. Shadid ve P.S. van Koningsveld, 'The Negative Image of Islam and Muslims in the West: Causes and Solutions', içinde W. Shadid ve P.S. van Koningsveld (der.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, (Leuven: Peeters, 2002), ss. 174-196.

76 Peter Mandaville, 'Avrupa'da Müslüman Gençlik', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), s. 45.

bunlarla bağlantılı örgütlere katılan Batılı Müslümanların profilleri incelendiğinde Batı ülkelerinde eğitim almış, Avrupa dilleri konuşan, Avrupa vatandaşlığı bulunan ve fakat dinleri hususunda sağlıklı bir öğrenme süreci yaşamamış hatta dini pratikler hususunda zayıf kişiliklere sıklıkla rastlamak mümkündür.⁷⁷

Hem Müslümanlarla iletişim sorununun hem de onların eğitimi sorununun bir başka boyutu ise Avrupa'daki Müslümanların, yaşadıkları ülkelerde gerek yerel ya da ulusal makamlarla ve gerekse diğer toplumsal kuruluşlarla irtibatlarında ve kendilerini dile getirmelerinde önemli bir temsil problemi yaşamalarıdır. 1970'ler süresince ve 1980'lerin çoğunda (zaten işçi kimlikleriyle görüldükleri için) Müslüman kitlelerin seslerinin dile getirilmesi büyük oranda seküler veya sol eğilimli göçmen örgütleri aracılığıyla gerçekleşmiş ve ancak 1990'larla beraber dinilik vasfını öne çıkaran kişi ve kurumların, Avrupa'daki Müslüman toplulukların temsilcisi olmaları durumları belirgin nitelik kazanmıştır.⁷⁸ Ancak hızla çoğalan İslami merkezler ve ibadethaneler, beraberinde başka bir sorunu da getirmiştir. Buralarda sürekli çalışacak din adamlarını veya diğer görevlilerini kendi içlerinden çıkarabilme hususunda karşılaştıkları engeller; onları devamlı bir şekilde geldikleri ülke hükümetlerine veya bağlı oldukları İslami grupların dışarıdan müdahalelerine bağımlı kılmaktadır. Söz konusu bağımlılık başlı başına Müslüman grupların hem birbirleriyle yardımlaşmalarında ve hem de yaşadıkları toplumla entegre olmalarında olumsuz bir etken olmakla kalmayıp; dışarıdan "ithal edilen" ve fakat Avrupa'daki Müslümanların kendilerine özgü koşullarını ve sorunlarını tam idrak edemeyen din adamları ve diğer görevliler nedeniyle, etkin bir şekilde temsil edilmelerinin ve eğitim almalarının da önüne set çekmektedir. Avrupa'daki Müslümanların büyük bir kısmının sosyo-ekonomik bakımdan geri durumda olmaları ve bu sebeple, kendi içlerinden elit temsilciler ve din adamları çıkaramadıkları iddiası⁷⁹ bir noktaya kadar geçerliliği kabul edilebilecek bir durumdur. Oysaki bunun en büyük sebebi, Avrupa ülkelerinin dini eğitim almaları hususunda Müslümanlara duyarsız kalmaları veya şüphe ile yaklaşmalarıdır.

Bu şüphe veya duyarsızlık aslında sadece eğitim konusunda değil, en geniş anlamda Müslüman toplulukların resmi olarak tanınmasında ve temsillerinde net olarak kendini belli etmektedir. Avrupa ülkeleri arasında sadece Avusturya ve Belçika, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerindeki gibi İslami toplulukların resmi temsiline ve tanınmasına imkân sağlamıştır. İşin uygulama boyutuna bakıldığında aslında bu iki ülkede de yeterli yapıların ve iletişimin oluşturulmadığı görülmektedir ancak diğer ülkelerdeki kurumsallaşma, temsil ve tanınma sorunları çok daha bariz bir şekilde ortada durmaktadır. Resmi makamların tutumlarından dolayı, şemsiye İslami kuruluşlar kapsayıcılıktan ve resmi organlarla verimli iletişim mekanizmalarına sahip olmaktan uzaktır.⁸⁰ Belçika ve Fransa gibi bazı ülkelerde, Müslümanları temsil

77 Olivier Roy, 'Islamic Terrorist Radicalisation in Europe', s. 52.

78 Oussama Cherribi, 'The Growing Islamization of Europe', s. 193.

79 Bassam Tibi, 'Avrupa'daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında', s. 53.

80 Thomas Schmidinger, 'Islam, Migration and the Muslim Communities in Europe: History, Legal Framework and Organizations', içinde Vedran Dzihic ve Thomas Schmidinger (der.), *Looming Shadows - Migration and Integration at a Time of Upheaval*, (Baltimore: Center for Transatlantic Relations, 2011), ss. 99-122.

ettiği varsayılan kişi ve kurumların devlet tarafından seçilmesi ve çeşitli gerekçelerle diğerlerinin dikkate alınmaması ya da Birleşik Krallık'ta olduğu gibi bazen devletin, karşısında bütün Müslümanlar adına tek bir temsilci görmek istemesi⁸¹ hem İslami toplulukların heterojen gerçekliğine uymamakta hem de tam bir temsilden ziyade manipülatif ilişkileri çağrıştırmaktadır.

Finansal açıdan dışarıya bağımlılıktan kurtarma, İslami eğitim kuruluşları ile üniversiteler arasında işbirliğini artırma gibi politika araçları devreye sokulamadığı gibi,⁸² imamların tanınması ve eğitimi, din derslerinin düzenlenmesi gibi kritik meseleler hemen bütün Avrupa ülkeleri açısından halledilmemiş durumdadırlar⁸³ ve İslamofobiyi üretmek bakımından belki de en uygun zemini hazırlamaktadırlar.

SONUÇ

1960'lardan itibaren çoğunlukla işçi statüsünde ve geçici nitelikte geldikleri Avrupa ülkelerinde zamanla kalıcı hale gelen ve sayıca ciddi bir kapasiteye ulaşan Müslümanlar; Esposito'nun dediği gibi "komşu, çalışma arkadaşı, vatandaş ve inanan insanlar" olarak kabul edilmeleri gerekirlerken,⁸⁴ günden güne daha tehlikeli bir hal alan toplumsal bir dışlamanın ve nefretin hedefi haline gelmişlerdir. İslamofobi kavramı ile ifade edilen bu çağdaş sorunun çıkış sebepleri sıklıkla İslam'a ve Müslümanlara atfedilse bile, bu makalede ortaya konmaya çalışıldığı gibi aslında Avrupa'nın siyasi ve toplumsal mekanizmalarının çelişkileri, hataları ve önyargıları çok daha fazla ve öncelikle rol oynamaktadır. Avrupa ülkelerinin kendi topraklarında ya da AB çerçevesinde oluşturmaya çalıştıkları bütüncül alanda siyasi ve toplumsal bir istikrarın sağlanabilmesi ve demokratik değerlere dayalı bir düzenin sürdürülebilmesi İslamofobi gibi ciddi bir sorun devam ettiği müddetçe pek imkân dâhilinde görünmemektedir.

Avrupa ülkeleri kendi aralarındaki yıkıcı ve daha 20. Yüzyılın ilk yarısında bile on milyonlarca insanın hayatına mal olan düşmanlıkları, yine aynı yüzyılın ikinci yarısında ortadan kaldırabilme başarısını göstermişse; şimdi daha büyük bir kararlılık ve iradeyle aynı duyarlılığı ve demokratik bakış açısını Müslümanlara karşı da gösterebilmelidir. Müslümanların, kendileri olarak Avrupa toplumları içerisinde entegrasyonlarının desteklenmesi bu bakış açısının en somut ifadesi olacaktır. Böyle bir entegrasyon hususunda her şeye rağmen büyük aşama kaydeden geniş bir kitle zaten Avrupa'da mevcuttur. Yani Müslümanların önemli bir kısmı değişerek, uyum sağlayarak aslında "sessiz bir devrimi" gerçekleştirmişler⁸⁵ ya da en azından hem kendi dini pratiklerini yerine getirip hem de Avrupa normlarına uyumlu

81 Dilwar Hussain, 'The Holy Grail of Muslims in Western Europe – Representation and Their Relationship With the State', içinde John L. Esposito ve François Burgat (der.), *Modernizing Islam – Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, (London: C. Hurst&Co., 2003), s. 246.

82 Olivier Roy, 'Islamic Terrorist Radicalisation in Europe', s. 60.

83 EUMC, *Muslims in the European Union*, s. 30.

84 John L. Esposito, *What Everyone Needs to Know About Islam*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 174.

85 Jocelyn Cesari, 'Avrupa: İslami Bir Kesit', s. 35.

insanlar olarak yaşama arzusuna sahip olduklarını belli etmişlerdir. Bütün mesele Müslümanlarda var olan bu uyumlu olabilme potansiyelinin yapıcı politikalarla Avrupa entegrasyonu yoluna kazandırılmasıdır. Bunun yolu da İslam'dan ve Müslümanlardan korkmakla değil, Avrupa'nın özgürlükçü anlayışı ve hukuki normları içerisinde Müslümanları sonuna kadar desteklemekle mümkün olabilir. Bahse konu Müslümanlar olduğunda, haklar ve özgürlüklerin geriye itilmesinin ya da güvenlik gibi gerekçelerle yeniden yorumlanmasının önüne geçilmelidir. Müslüman nüfusu hem eğitim hem de dini pratiklerini yaşama hususunda ne kadar fazla desteklenirse ve saygıyla karşılanırsa, onların da kendi içlerinden hukuk dışı yollara kayacak olanların sayısını azaltmaları ve bu yolları savunan çevrelerle mücadele edebilmeleri o kadar etkin olur. Çünkü Müslümanlar Avrupa toplumlarının birer parçası durumundadırlar ve aslında bu toplumların ortak idealleri ya da sorunları ne ise, kendileri de bunları sahiplenmiş veya imkân verildiğinde sahiplenecek durumdadırlar. Müslüman gruplara, kendilerini hukuk içerisinde sonuna kadar ifade edebilecekleri zemini oluşturmak, toplumun diğer kesimlerine de bunun, demokrasinin bir gereği olduğu hususunda eğitim vermek ve bu zeminin dışına çıkılması durumunda da gereken müdahaleyi yapmaktır.

KAYNAKÇA

- Öktem, Kerem, 'Counting Muslims: Censuses, Categories, Policies and the Construction of Islam in Europe', *Yearbook of Muslims in Europe*, Cilt 6, 2014, ss. 1-15.
- Nielsen, Jorgen S. et al. (der.), *Yearbook of Muslims in Europe Volume 5*, (Leiden: Brill, 2013).
- Allen, Chris, 'Islamophobia and Its Consequences', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 144-167.
- EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia), *Muslims in the European Union-Discrimination and Islamophobia*, Vienna, 2006.
- Cherribi, Oussama, 'The Growing Islamization of Europe', içinde John L. Esposito ve François Burgat (der.), *Modernizing Islam – Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, (London: C. Hurst&Co., 2003), ss. 193-213.
- Glavanis, Pandeli M. (der.), *Report: 'Muslim Voices' in the European Union: The Stranger Within - Community, Identity and Employment*, 1999.
- Helbling, Marc, 'Islamophobia in the West: An Introduction', içinde Marc Helbling (der.), *Islamophobia in the West- Measuring and Explaining Individual Attitudes*, (London: Routledge, 2012), ss. 1-18.
- Commission on British Muslims and Islamophobia, *Islamophobia: A Challenge for Us All: Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia*, (Londra: Runnymede Trust, 1997).
- Shryock, Andrew, 'Introduction: Islam as An Object of Fear and Affection', içinde Andrew Shryock (der.), *Islamophobia/Islamophilia – Beyond the Politics of Enemy and Friend*, (Bloomington: Indiana University Press, 2010), ss. 1-28.
- Stonebanks, Christopher D. 'The Inescapable Presence of "Non-existent Islamophobia"', içinde Joe L. Kincheloe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), *Teaching Against Islamophobia*, (New York: Peter Lang, 2010), ss. 29-48.
- Karich, Imane, 'Economic Development of Muslim Communities', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 62-76.
- Triandafyllidou, Anna, 'European Muslims: Caught Between Local Integration Challenges and Global Terrorism Discourses', *New-Med Research Network*, 15 Mayıs 2015, <http://www.osce.org/networks/166511?download=true> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2016).
- Choudhury, Tufyal, 'Muslims and Discrimination', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 77-106.
- Tausch, Arno et al., *Against Islamophobia – Muslim Communities, Social Exclusion and the Lisbon Process in Europe*, (New York: Nova Science Publishers, 2007).
- Congressional Research Service, *Report, Muslims in Europe: Promoting Integration and Countering Extremism*, 7 Eylül 2011.
- Malik, Kenan, 'Are Muslims Hated?', 30 Minutes Programı, Channel 4, 8 Ocak 2005, http://www.kenanmalik.com/tv/c4_islamophobia.html (Erişim Tarihi: 05 Haziran 2016)
- Malik, Kenan, 'What Hate?', *The Guardian*, 7 Ocak 2005, <http://www.theguardian.com/world/2005/jan/07/religion.islam> (Erişim Tarihi: 05 Haziran 2016).
- Goode, Erich, *Deviant Behavior*, (Oxon: Routledge, 2015).
- Lubeck, Paul, 'İslami Ağların Meydan Okuması ve Vatandaşlık Talepleri: Avrupa'nın Küreselleşmeye Sancılı Uyumu', içinde Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (der.), *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam - Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), ss. 105-140.

- Amghar, Samir, Boubekour, Amel ve Emerson, Michael, 'Introduction', içinde Samir Amghar, Amel Boubekour and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 1-12.
- Cesari, Jocelyne, 'Muslim Minorities in Europe – The Silent Revolution', içinde John L. Esposito ve François Burgat (der.), *Modernizing Islam – Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, (London: C. Hurst&Co., 2003), 251-269.
- Cesari, Jocelyne, 'Islam in France: The Shaping of A Religious Minority', içinde Yvonne Haddad (der.), *Muslims in the West: From Sojourners to Citizens*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 36-51.
- Esposito, John L., 'Bir Batı Olgusu Olarak İslam', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 23-31.
- Said, Edward W., 'Orientalism Reconsidered', *Cultural Critique*, Cilt 1, 1985, s. 89-107.
- Firestone, Reuven, 'Islamophobia and Anti-Semitism: History and Possibility', *Arches Quarterly*, Cilt 4, No. 7, 2010, ss. 42-50.
- Hitti, PhilipK., *Islam and the West – A Historical Cultural Survey*, (New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1962).
- Kincheleoe, Joe L. ve Steinberg, Shirley R., 'Why Teach Against Islamophobia? Striking the Empire Back', içinde Joe L. Kincheleoe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), *Teaching Against Islamophobia*, (New York: Peter Lang, 2010), ss. 3-27.
- Shadid, W. ve Koningsveld, P.S. van, 'The Negative Image of Islam and Muslims in the West: Causes and Solutions', Shadid, W. ve P.S.van Koningsveld (der.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, (Leuven: Peeters, 2002), 174-196.
- Cesari, Jocelyn, 'Avrupa: İslami Bir Kesit', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 33-37.
- Sayyid, Salman, 'Avrupa'nın Suskunluğu/Müslümanların Sesi', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 95-105.
- Alsayyad, Nezar, 'Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam: Kimlik ve Kültür Söylemleri Üzerine', içinde Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (der.), *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam - Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), ss. 13-46.
- Allen, Chris, *The First Decade of Islamophobia: 10 Years of Runnymede Trust Report "Islamophobia A Challenge for Us All"*, 2007, http://www.islamiccouncilwa.com.au/wp-content/uploads/2014/05/Decade_of_Islamophobia.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2016).
- Steinberg, Shirley R., 'Islamophobia: the Viewed and the Viewers', içinde Joe L. Kincheleoe, Shirley R. Steinberg ve Christopher D. Stonebanks (der.), *Teaching Against Islamophobia*, (New York: Peter Lang, 2010), ss. 79-97.
- Amiriaux, Valerie, 'The Headscarf Question: What is Really the Issue?', içinde Samir Amghar, Amel Boubekour and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 124-143.
- Challand, Benoit, 'Interwined Identities: A Gender-based Reading of the Visual Representations of Contemporary Islam in European Textbooks', içinde Gerdien Jonker ve Shiraz Thobani (der.), *Narrating Islam – Interpretations of the Muslim World in European Texts*, (London: Tauris Academic Studies, 2010), ss. 120-150.
- Silverstein, Paul A., 'The Fantasy and Violence of Religious Imagination: Islamophobia and Anti-semitism in France and North Africa', Andrew Shryock (der.), *Islamophobia/Islamophilia – Beyond the Politics of Enemy and Friend*, (Bloomington: Indiana University Press, 2010), ss. 141-171.

- Koningsveld, Pieter Sjoerd van, 'Müslüman Varlığına Avrupa'nın Tepkisi', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 79-86.
- Karich, Imane, 'Economic Development of Muslim Communities', Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 62-76.
- Mauro, Filippo Di et al., *Islamic Finance in Europe*, (Frankfurt: European Central Bank, 2013).
- Rigoni, Isabelle, 'Access to Media for European Muslims', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), s. 107-123.
- Boubekeur, Amel, 'Political Islam in Europe', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 14-37.
- Silvestri, Sara, 'Muslim Institutions and Political Mobilisation', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 169-182.
- Pew Research Centre, Report: Islamic Extremism - Common Concern for Muslim and Western Publics, 14 Temmuz 2005.
- Cameron, Fraser, 'Avrupa Birliği ve İslam: Zorluklar ve İmkânlar', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 87-90.
- Buruma, Ian, 'The Politics of Islamophobia', Project Syndicate, 04 Aralık 2015, <https://www.project-syndicate.org/commentary/western-politicians-and-islamophobia-by-ian-buruma-2015-12> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2016).
- Roy, Olivier, 'Islamic Terrorist Radicalisation in Europe', içinde Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (der.), *European Islam-Challenges for Public Policy and Society*, (Brüksel: Centre for European Policy Studies, 2007), ss. 52-60.
- Laurence, Jonathan ve Vaisse, Justin, *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France*, (Washington: Brookings Institution Press, 2006).
- Tibi, Bassam, 'Avrupa'daki Müslüman Göçmenler: Avro-İslam ile Gettolaşma Arasında', içinde Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (der.), *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam - Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), ss. 47-79.
- Shadid, W. ve Koningsveld, P. S. van, 'The Negative Image of Islam and Muslims in the West: Causes and Solutions', içinde W. Shadid ve P.S. van Koningsveld (der.), *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, (Leuven: Peeters, 2002), ss. 174-196.
- Mandaville, Peter, 'Avrupa'da Müslüman Gençlik', içinde Shireen Hunter ve Huma Malik (der.), *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), ss. 45-50.
- Schmidinger, Thomas, 'Islam, Migration and the Muslim Communities in Europe: History, Legal Framework and Organizations', içinde Vedran Dzihic ve Thomas Schmidinger (der.), *Looming Shadows - Migration and Integration at a Time of Upheaval*, (Baltimore: Center for Transatlantic Relations, 2011), ss. 99-122.
- Hussain, Dilwar, 'The Holy Grail of Muslims in Western Europe - Representation and Their Relationship With the State', içinde John L. Esposito ve François Burgat (der.), *Modernizing Islam - Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, (London: C. Hurst&Co., 2003), ss. 215-250.
- Esposito, John L., *What Everyone Needs to Know About Islam*, (Oxford: Oxford University Press, 2002).